

0/12.026

KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

„NYUGAT ELLEN NYUGATOT HOZZ”
Az induló Nyugat-mozgalom német kapcsolatai

Írta:

ÓDOR LÁSZLÓ

BUDAPEST
1981

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

I.

1. Az értekezés szerzője arra vállalkozott, hogy a kortárs német irodalmi szervezet és szellem felől pillantson rá századunk legjelentősebb magyar irodalmi mozgalmára. A hatáskutató és kapcsolatfeltáró vizsgálat igénye különösen jogosult olyan csoportosulás esetében, mely egy beszédesnek érzett szó körül állt össze s vált fogalommá. A Nyugat mozgalmának külkapcsolatokra ügyelő genezisztörténete a kör szellemi alakulására nézve is sok tanulsággal jár.

Az értekezéssel az volt a szerző célja, hogy a Nyugat mozgalmát elindítók szellemújító, irodalomszervező szerepét – németországi tevékenységüket és német nyelvű publikációikat is figyelembe véve – teljes problematikusságában mérje fel és az irodalomszociológiai vizsgálat eredményeként rajzoljon képet az induló Nyugat-mozgalomról.

Az e területen végzett nemzetközi kapcsolatfeltáró munkának egyrészt értelme, hogy ismeretlen tényekre és összefüggésekre derít fényt, másrészt izgalma, hogy a modern magyar szellemiség születését abban a tartományban vizsgálja, amelyben – mint történelmünk folyamán annyiszor – a századfordulón is szétvált politikai reakció és progresszió: a német-magyar kapcsolatok érintkezési pontjain.

2.1. A Nyugat-kutatás könyvtárnyi irodalma, melynek jó hányada ugyan nem elemzés, értékelés, hanem visszaemlékezés, ezzel az összefüggéssel még nem vetett számot. „Az első korszak megítélése... alig válthat ki vitát, erről a korszakról már eddig is megbízható képet rajzolt a kutatás” – foglalta össze az egyik szaktudósítás a legutóbbi Nyugat-konferencián is érvényesülő nézetet. A nyugatosság ebben a fölfogásban statikus fogalom. Különböző megfogalmazásban azt a korszerűséget kell érteni rajta, „amelynek centrumában a világirodalom nyugat-európai fogalma s az individualizmus humánus eszméje állott”.

Az utóbbi időben általános nézetté szélesedett – különösen Komlós Aladár működése s a történészeknek és filozófiatörténészeknek a századelő-

kutatásba való bekapcsolódása révén az a nézet, amit Czine Mihály Móricz-könyvében megállapított: „...az angol, a francia, az orosz, a német együtt hat a festészettel, a zenével és a filozófiával.” Eszerint a Nyugat az általános szellemi megújulásnak irodalmi betetőzője. Vitát jelent ez azzal a – különösen a kortárs és emlékező íróktól képviselt – felfogással, mely Osvát alakja köré sugározza a szellemi megújulás, az európai szellemiséggel való szinkronizálás igényét és ígérétét.

Hogy mennyire nem „elintézett ügy” a magyar századelő, bizonyítja Berend T. Ivánnak a közelmúltban, már e tanulmány elkészülte után olvasható cikke, melyben a tízes évek Közép- és Kelet-Európájában körülpillantva a Schönberg, Bartók, Sztravinszkij zenéjének, a Kandinszkij, Chagall, Kokoschka, Molde, Galo, Archipenko festészetének irodalmi társvonulatát keresve az avantgardot állítja középpontba. Törekvése, hogy a művészi és társadalmi forradalmiságot összhangba hozza. Ám el kell ismernie, hogy „a szakítás, a formák felbontásának motívuma”, a totális tagadás csak vékonyabb ágában vezetett a társadalmi forradalmisághoz, sokkal inkább volt az eredője az irracionalizmusnak. Berend T. Iván az újító erők szemlélésében a Nyugatot meg sem említi.

Ezzel a konfliktussal implicite már szembenézett a Magyar Irodalomtörténet V. kötetét gondozó közösség, amikor leszögezte: „A század első két évtizedében a magyar társadalmi és történelmi helyzet bonyolultsága miatt a Nyugat-mozgalom adhatott legteljesebb képet életünkről s még a forradalmakat megelőző éveket is hűségesebben fejezte ki a „klasszicizáló” Ady, mint a Ma új költői, kik nagy kortársukat a romantikusok közé utasították.”

A szakirodalom egy részében megjelenik olyan leegyszerűsítő törekvés is, amely – megfelelően a fenti idézetnek a „magyar történelmi és társadalmi helyzet bonyolultsága”-t kiemelő megállapításáról – a társadalmi és művészi progresszió szinkronizását mindenképpen érvényesíteni akarja. Ez olyan ellentmondásokhoz vezet, melyekből csak frázissal nyílik kiút. Így olvashatjuk számos példából egymásnak szegeződően, hogy Hatvany Lajos „nem szűnt meg harcolni mindazért, amit jónak, szépnek s a jövő csírájának tartott művészetben és társadalomban egyaránt” és hiteles szavú kortársak emlékeztetését, éppen az 1911-es vitával kapcsolatban: „a fölényesen mozgó, kapitalista kiadó Hatvany” (Bölöni György) vagy: „A Nyugatot sorsára bízta...” (Schöpflin Aladár). A marxista irodalomtörténeti követelékenység éppen azt követeli, hogy a személyeket és jelenségeket való ellentmondásaikban, történeti teljességükben, folyamatban lássuk.

Az Ady és a Nyugat vizsgálatában érvényesülő történetiség-igény különösen Király István munkáiban mutatkozik meg. Már egy 1968-as tanulmányában, ha nem is korszakhatárt, de cezurát sejtet az első tizedfordulón. Döntő tény, hogy a konzervatív politikának nem sikerült magához édesgetnie a születő szellemi-irodalmi nemzedék legjelesebbjeit, főként Adyt. A duk-duk affér után – írja Király – „fordulat ment végbe a költő pályáján. Az egyéni kiutat kereső érzelmi forradalmár a társadalmi út törvényszerűségeit vállaló demokratikus forradalmárnak adta át helyét.” Király István más tanulmányában is fontos változások terének látja az Osvát–Hatvany konfliktus idejét s ami utána következik. Ady és Babits „művészi féltékenységéről” szólva erre a pontra teszi rivalizáló-féltékenykedő korszakuk határát, amikor kitörnek „a század eleji haladó irodalmat szűk körbe szorító bekerítettség”-ből s „az ebből adódó emigráns-psziché”-t levetik. A legutóbbi Nyugat-konferenciát bevezető előadásában – noha a hagyományos első korszakkezetet 1908 és 1919 korszakhatárokkal megbontatlan hagyja – Sötér István is utal egy fontos váltásra a tizes évek elején: „A Nyugat legkezdeté még nem ígért annyira új korszakot, mint a folytatás...a folyóirat igazi megszűlésének Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz megjelenését tekinthetjük.” Majd az előadás végén: „Első korszakában a Nyugat nem azonnal, de csakhamar valóban új irodalmat hozott.” „Ady és a Naumann-terv” című 1979-es tanulmányában Király István már expressis verbis kimondja, hogy a nyugatosság kérdéseit csak „változásaiban, történetileg lehet megítélni” és – miközben téves beidegződésnek nevezi azt a nézetet, mely szerint a nyugati kulturális-emberi orientációban nyilvánul meg az Ady-életmű egyik fő vonása, beemeli a korvizsgálat panorámájába azt a fogalmat, amely Ady és Babits konfliktusát tárgyaló tanulmányában már kísértett: a „naptalan Keletet”, amit Ady vállalt: Kelet-Európát.

2.2. Az értekezés szempontjából ennek nagy jelentősége van. Ez a váltás ugyanis éppen a folyóirat körül alakuló csoport szellemének német-kötődésében hoz oldozást, lazulást, önállósulást. Azt, hogy hatásai alól kinő, nagy alkotóival autonómmá lesz a Nyugat. Ekkor születik meg – Rákos Jenő tollából – a nyugatosság szava, s máig bennünk élő fogalma ekkortól él feltétlenül magyar tartalommal. Erről joggal írta Schöpfung Aladár és mások, hogy „nem abban állott, hogy bizonyos nyugati – amint legalábbis szemükre vetették, francia – példák után indulnak. Nem volt rajtuk lényegesen több külföldi irodalmi hatás, mint bármely előző kor íróiban; amit ebben a tekintetben szemükre vetettek, az mind alaptalannak, vagy legalább túlzott-

nak bizonyult s a külföldi, főleg a francia irodalom nemismerésén alapult”. „A Nyugat angol szemmel nézve” című előadásában G.F. Cushing ugyanezt hangsúlyozta: „Maga a név megtévesztő egy kicsit: a folyóirat nagyon magyar volt.”

De az a tétel, hogy a nyugatosság külföldi szellemi-művészi hatásokra érzékeny irány, a készülődés és a Nyugat megindításának szakaszában vitathatatlan tény. A Nyugat előzményeit és indulását tárgyaló tanulmányok és visszaemlékezések e tekintetben csaknem egyöntetűen – más előjellel ugyan, de – azt a véleményt hangoztatják, amit a korabeli konzervatív sajtó vádként emlegetett: nemzetköziséget és ezen belül a francia hatás érvényesülését. Pók Lajos „A Nyugat előzményei” című korai tanulmányában „a francia dekadens és szimbolista költészet, az orosz regény és az új skandináv írók népszerűségét” emeli ki. Két évtizeddel később Szabolcsi Miklós a „franciás-osztrákos” világirodalmi tájékozódást ítéli uralkodónak, de szóvá teszi a „filozófiaibb, elsősorban a német irodalomra támaszkodó” tájékozódást is, noha képviselői közül csak Balázs Bélát és Lukács Györgyöt említi. Különösen a filozófiai-történeti kutatások megerősödésével az utóbbi időben előtérbe került a német filozófiai gondolkodás komoly hatása, elsősorban a nietzschei „Umwertung aller Werte” – elmélet szerepe. Hankiss Jánosnak „Európa és a magyar irodalom” című 1942-ben megjelent munkájában olvasható az egyértelmű megállapítás: „A német hatás sűrűbb és állandóbb minden másnál.”

Ezt áttételesen kell érteni és elfogadni. Úgy, ahogy Mádl Antal látja „Az osztrák századforduló” című tanulmányában. Párizs hatását Bécs villanyozza szét a Monarchiában. Ez a hatás itt elevenebben él, mint „Berlinben vagy a német birodalom egyéb centrumaiban”. Szász Ferenc is, miközben felhívja a figyelmet az induló Nyugatban fenyegető francia-német táborra szakadás veszélyére, elsősorban osztrák irodalmi kapcsolódásokra figyel föl. Kifejti és példákkal is indokolja azt a véleményét, hogy a francia szimbolista-impressionista lírára ügyelők mellett volt egy másik vonulat is, amelyben a „német és osztrák irodalom játszott inspiráló szerepet”.

2.3. A századelő vizsgálatában van egy nemzetközi mozzanat, amelyre Mádl Antal, Szász Ferenc és mások is utalnak. Ez a szellemi megújulás kelet-európai paralelizmusa. Az, hogy Kelet-Európában – mint Budapesten, másutt is – „erősebb lett Párizs varázsa, a francia vonzás” s hogy főként az „individualizmus és szubjektívizmus” hódított s a művészetben a szimbolizmus. „A társadalom fejlődésének alakulása folytán létrejött hasonló helyzet

többé-kevésbé hasonló kérdéseket tett fel az irodalomnak” – határozza meg az okot Dobossy László. Ez a gondolat összhangban van vele és részben magyarázatát is adja Király István elébb említett véleményének. Ebben az egységes kelet-európai folyamatban számos jel utal arra, hogy a kor világirodalmi eszményei – és divatja – részben német-osztrák közvetítéssel kerültek a népek szellemi horizontjára. (L. e mozgalmak németes önelnevezése: pl. Ifjú-Magyarország – Csehország – Észtország!)

2.4. A szakirodalom fontos részét jelentik a német századelőről szóló írások illetve azok a múlt század végén és a századfordulón megjelent kiadványok, melyek magyar vonatkozásukkal segítették a szerző németes, németföldi tájékozódását. Ennek két szempontból volt jelentősége. Egyrészt tudnunk kellett, milyen szellemiségű írókkal, szerkesztőkkel, kiadókkal álltak kapcsolatban a század első másfél évtizedében az általunk nyugatosoknak ismert írók és irodalomszervezők s a rendelkezésükre álló fórumokon mit írtak németül. Másrészt írásaik és tevékenységük megítéléséhez szükség volt rá, hogy a kor németországi magyarság-képével szembenézzünk és a két ország politikai-szellemi jellegének eltéréseit is figyelembe véve alkossunk képet a Nyugat-kört szervezőkről.

Erre vonatkozó marxista összehasonlító szakirodalom még nem született. A részletesen elemzett folyóirat anyag, a szerteágazó levelezés, visszaemlékezések, kulturtörténeti tanulmányok voltak leginkább segítségül. Különösen a *Geschichte der deutschen Literatur (Volk und Wissen, Berlin, 1974)*, Annemarie Lange *Das wilhelminische Berlin* című kulturtörténeti monográfiája (Dietz Verlag 1976), Julius Meier-Graef, Hans Otto Modrow, Friedrich Naumann, Tilla Durieux és mások könyvei, tanulmányai, cikkei. (A hasznosított szakirodalom teljes jegyzékét l. az értekezés végén!)

II.

Az értekezésben alkalmazott módszereket meghatározta szerzőjének elkötelezettsége, hogy a magyar irodalom a „fő gondja”. Ennek megfelelően a korszak hazai irodalmi-szellemi tájairól kitekintő kutató kíváncsiságával szemlélte, válogatta, rendezte anyagát.

A Berlinben (a Humboldt-egyetem magyar tanszéki könyvtárában, az Universitätsbibliothekban és a Staatsbibliothekban) gyűjtött folyóirat anyag értelmezésében folyamatosan érvényesült a paralelizmus módszere,

mely a magyar és a német irodalmi életet, szellemi mozgását, jegyeit egyszerre láttatja s hasonlóságok esetén vagy kettejük kapcsolatából keresi rájuk a magyarázatot vagy abból a feltevésből indul ki, hogy hasonló társadalmi, gazdasági stb. körülmények hasonló áramlatok befogadására tesznek fogékonnyá. A hatáskutatás tehát nem fétiszizált módszer, a párhuzamos vizsgálatnak csak egyik segítője. (Azonosító-elkülönítő módszer) Kapcsolatfeltáró módszerében annál inkább arra törekszik a szerző, hogy a feltárt szöveges tényeket a konkrét kapcsolatok kimutatása, jellegük meghatározása céljából fogja faggatóra.

A téma és a vállalt feladat jellegéből következően különösen nagy szerep jutott a recepcióvizsgálattól vagy az irdalmi összehasonlítástól eltérő forráskutatásnak, melynek egykor németül írott, de magyar érdekű szöveg-eredményei közvetlenül kapcsolódnak magyar irodalmi kérdésekhez s részben adnak is feleletet rájuk. Így a szerző az indukció és a dedukció kölcsönös megvalósulását tekintette módszertana alapelvének, az anyagfeltárára épülő s az új szövegtényekkel hitelesített érvelést, melyben mint szemlélet érvényesül a történetiség. Ezzel a módszerrel olyan irodalmi szociológia elv-szerűségének igyekszik eleget tenni, amelyben fokozott megvilágítás jut személyileg is létrejövő hatásoknak és elhatározottan érvényesülnek az ítéletalkotásban marxista irodalomtörténeti szempontok pontos alkalmazása érdekében a vizsgált kor normái is.

Az értekezés fejezeti tagolása megfelel a kutatási módszernek. A bevezető rész általános kortörténeti szemle. Azokat a kérdéseket veti fel, amelyekre a berlini forrásoktól válasz várható. Ezután következnek a németországi folyóiratok s a berlini környezetüket vizsgáló fejezetek. Majd a befejező rész — a Nyugat első négy évfolyamában megmutatkozó német hatás számbavételével — igyekszik összegezni a tanulmány mondandóját, a tudományos eredményt.

Az értekezésben foglalt gondolatmenet fő vonala a folyó szöveg. A fejezetek szerint tagolt jegyzetanyag kiegészítő gondolatokat és olyan bővítéseket tartalmaz, melyek anyaga szervesen épül az értekezés egyes szakaszaihoz.

III.

Az értekezésben található tudományos eredmények foglata a következő:

1. Az értekezés alaptézise, hogy a Nyugat mozgalmának németiséggel való kapcsolatát elhanyagoltuk, holott a mozgalom kezdeti, szerveződő szakaszában ez meghatározó volt.

1.1. Ezt személyi kapcsolatok és a társadalmi körülmények hasonlósága okozta. Pl. Mindkét ország robbanó fejlődésű kapitalizmusában üzleti sikerrel kecsegtetett az irodalom. — Mindkét országban termett tehetős tábor arra, hogy az új irodalom ügyét szíven viselje s ezt anyagilag és tekintélyével is támogassa. — Adott volt azonban nyomban egy hasonló paradox helyzet: ez a réteg szellemi téren olyan mozgalmat támogatót, melynek gazdasági és politikai vetületét ellenezte volna ill. ellenezte is. — Az így születő német és magyar elitművészet maga is sok hasonlóságot mutatott szellemiségében. Alkotói és támogatói mindkét országban elvetették az uralkodó ízlés szerint megkívánt normákat. Magyarországon a bombasztikus hazafiságot, Németországban II. Vilmos világrengető jellemeket, pompát, duzzadó szépséget követelő művészetpolitikáját, mindkét országban a szellem bornirtságát, bárminemű fellengzősséget és leegyszerűsítést, a sovinizmust, az antiszemitizmust, ám társadalmi helyzetükből következően elhatárolták magukat a legcsekélyebb tényleges forradalmiságtól. Mindkét országban hatott Walter Rathenaunak az anyagi-gazdasági és a szellemi-lelki szférák elkülönülésének a tana.

1.2. A nyugatosság szervezőinek személyileg is szoros kapcsolatuk volt a németiséggel. Legtöbbjük anyanyelvi szinten beszélt németül és egyforma hitellel fogalmazta meg gondolatait németül és magyarul. Jellemző módon a „prenyugatosság”-nak már volt németül csoportönelnevező szava: Jung-Üngarn. Nemcsak a Nyugatot megelőzően évekkel, de a Nyugat megindulása után még évekig élt ez a fogalom. Az értekezés hipotetikus érvelése szerint a Nyugat elnevezés is berlini eredetű: a Café des Westenből származik.

1.3. A jungungarnosok közül sokan valóban kétlaki életet éltek. Nemcsak Hatvany tartózkodott hosszan Berlinben, hanem pl. Kovács (Róbert) Jenő, aki a német fővárosban telepedett le és színigazgató lett, Hevesi Sándor, aki Bécsbe ment, Moly Tamás s mások mellett Vészi József és veje: Biró Lajos, akik a század első évtizedének végét Berlinben töltötték. De Fenyő Miksa, Ignotus, Osvát Ernő is otthonosan mozogtak a németiség szellemi és tényleges viszonyai között.

2. Az értekezés bizonyítja, hogy az induló Nyugat-mozgalom németes kötődési helye Berlin volt. Bécs később, a bukott forradalmak után lett a progresszív gondolkodás centruma. A nyugatosság szervezői többször is kifejezték averziójukat iránti. (Noha művészi hatása volt.)

2.1. Az új magyar irodalom berlini-német minták alapján kereste megvalósulási formáját, az irodalmi élet szervezését. Pl. A Die Neue Rundschau folyóirat – Alfred Kerr kritikus- és szerkesztőeszménye, a rentábilis („üzlet”) irodalom megvalósulásának a lehetősége, a modern irodalmi-művészeti apparátus kialakítása – szemükben ezek foglalta a német főváros volt. („A ma lehetőségei, mint város: ez Berlin” – írta Ignotus.)

2.2. A jómódú berlini polgárságnak és íróknak azon köreivel álltak kapcsolatban, melyek a „vörös Berlin”-ben szociáldemokraták voltak vagy szimpatizáltak a szocializmus ideájával. A Monarchiához hűséges, a szocializmust néhány szociális vonatkozásban konkrétan, amúgy elvont ideaként felfogó jungungarnosok közös platformot a kereszténydemokraták és az össznémetek elleni harcban találtak velük.

3. Az értekezés fontos eredménye annak az állításnak az igazolása, hogy a német vonalnak a Nyugaton belüli térvesztése Hatvany Lajosnak a szerkesztőségből való kiválásakor következik be. A tizes évek elején a nyugatosság fogalmiságában fontos határt látunk. Verbálisan ekkor születik s lép a jungungarnizmus helyébe.

4. Az értekezés az eddigi kutatásokhoz képest árnyaltabb képet fest Vésziről és Hatvanyról. Az újonnan feltárt anyag alapján pozitív-negatív értékelés alakul ki.

4.1. Vészinnek a Jung-Ungarn szerkesztőjeként és vezérpublicistájaként végzett tevékenysége a „merkantil burzsoázia”-nak Janus-arcúságát példázza markánsan: a Monarchiához való egyértelműen pozitív viszonyon belül az egyes politikusokhoz és politikai eszményekhez való rugalmas alkalmazkodókészség nyilvánul meg. Meglepő tény, hogy itt Vészi Tisza pártján is állt.

4.2. Hatvany Lajos életének kritikus szakaszában jelenik meg. Nemcsak német és magyar identitásának, hanem írói és irodalompartolói létének is válsága ez a néhány év. Két olyan vita is zajlik személye körül, mely a nyu-

gatosság formálódásában katartikus jelentőséggel bír. Mindkét vitához (duk duk affér és az Osváttal való szakítás) döntően új anyaggal járulnak a berlini kutatások. A viták idején ill. után Hatvany évekre német íróságába, Berlinbe menekül. A Jung-Ungarn irodalmi szerkesztőjeként – éppen 1911-ben – megmutathatja, miben térnek el szerkesztői, irodalomszervezői elképzelései az osváti szerkesztőelvektől. A Jung-Ungarnban olvasható cikkekből fény derül sértettségének más okaira is. Pl. arra, hogy a Nyugat-mozgalomban vezérszerepet szán magának. A német anyag vizsgálatából egyértelműen kiderül az is, hogy német irodalmi szereplése lényegesen csekélyebb mértékű és jelentőségű, mint ahogy ő ezt Magyarországon emlegette s hogy a németek szemében mindvégig „Baron Lazy Hatvany, magyar író” maradt. A dologzat ebben egy tragikus sorsdilemma kompenzáló törekvéseit látja.

5. Olyan németországi folyóiratoknak a példáján, amelyek hírt adtak magyar irodalmi eseményekről, magyar szerzőkről és könyvekről, – miközben kritikus elemzéssel értékeli a közvetítők munkáját – a szerző főlvázol egy recepcióvizsgálati modellt, melynek fő törekvése, hogy nemzeti túlzásoktól óvakodva arányossági szemléletet érvényesítsen. Eszerint a századfordulón és a századelőn különösen németül szép számban megjelenő magyar irodalmi fordítások és tájékoztató írások irodalmunk hírének – gyakori silány, értékelhagyó minőségükkel illetve koncepciótlanságukkal – olykor többet ártottak, mint használtak.

5.1. Az értekezés központi fejezete a Jung-Ungarn című folyóirat politikai és irodalmi anyagának számbavétele és értelmezése. A Jung-Ungarn Vészi József szerkesztésében, Hatvany Lajos és Preisner Ignác közreműködésével jelent meg 1911-ben, Berlinben. Politikai állásfoglalását a Monarchia apológiája, az össznémetekkel szembeni védelme és a német-magyar összetartozás tudatának az erősítése jellemzi. Feltehetően – az össznémet sajtó vádjá szerint is – a magyar kormánytól folyósított szubvencióval jelent meg. Irodalmi anyaga – noha a Nyugat áll tengelyében – magán viseli Hatvany sértettségének jegyeit. A Jung-Ungarn semmiképpen sem a Nyugat vagy akár Ady Endre elkötelezett német propagátora.

5.2. A szerző a berlini magyar kolónia kapcsolatait nyomozva a Jung-Ungarn kiadója: Paul Cassirer körében talált földolgozásra érdemes anyagot. A megújított Pan című folyóirat, melynek rövid idő – és heves botrányok – után a Nyugattól eszményített Kerr lett a szerkesztője, éppen akkor jelent

meg, amikor Cassirer elvállalta a Jung-Ungarn kiadását. Elvi okokból semmiképpen, csak pénzügyi megfontolásból vállalkozhatott erre.

A Pan és a Nyugat szembeállításából beigazolódik, amit Szabó Dezső a váltás évében, 1911-ben meglátott: „...a német kultúra – miért, miért nem – csődöt mondott. A pedantéria átjött a határon, a mélység a vámon kívül maradt.” A németországi szinkron eszmények, divatok, ható jelszavak – a dolgozat több példát hoz rá – Magyarországra valóban nem vagy megmásulva kerültek át. Szintén beigazolódik, hogy a németországi eszmények a nyugatosokról ekkor alig vettek tudomást.

5.3. A gyakran emlegetett folyóirat-eszménynek, a Die Neue Rundschau-nak ebben az időszakban megjelent számaiban a magyar jelenlét híre enyhé túlzás. A vizsgált időszakban pl. Hatvanynak egyetlen komolyabb tanulmánya jelent meg. A császári kulturpolitikával konfrontáló, nyugtalan, az igazi német irodalmat és publicisztikát jelentő írói vonalnak s főként az ennek teret engedő szerkesztői manírnak volt hatása a jungungarnosokra. Stílusban, írástechnikában, modorban, hangvételben. Az értekezésben pl. stilisztikai elemzés olvasható arról, hogy a Nyugat esszéhangja német fogantatású.

A Die Neue Rundschauval az induló Nyugat – mind külsejében, mind tartásában – sok közös vonást mutat. Harcos, magabiztos, olykor arrogáns hangja, a kulturfőlény folytonos, rejtett éreztetése, a szellemes fordulatokkal való játszás, az enyhén szemtelen könnyedség, az imponáló hit, amelylyel a művészi jövőt maguknak hirdetik, stb.

5.4. A Das literarische Echo c. J. Ettlinger-szerkesztette folyóirat magyar irodalomról szóló írásaira az irányította a figyelmet, hogy levelezői a század első évtizedében a jungungarnosok közül kerültek ki (Kovács Jenő, Bíró Lajos) és másoknál is tanulságos szemrevenni, miről és hogyan tájékoztatták a magyar irodalmi megújulás korszakában a német olvasókat.

Bíró Lajos levelezői munkája volt példamutató. Valóban a kortárs irodalom lényeges jelenségeiről és eseményeiről szolt a német olvasóknak receptuálható módon. Az őt követő Radó Antal és még inkább Preisner Ignác a szűkebb látókörű, kevésbé egységes szemléletű, deskriptív, konzervatíván elfogult közvetítő tanulságos példáját adta. Az értekezésnek ez a fejezete magában foglalja annak tanulságát, miért nem tudtunk – személyi: szellemi és morális okokból – irodalmunk felívelő szakaszában a világirodalmi közönség előtti megjelenés lehetőségével méltón élni.

6. Az értekezésnek vannak kimondottan filológiai eredményei. A folyóiratos forráskutatáson kívül ilyenek pl. a Vészi József, Hatvany Lajos, Biró Lajos és Preisner Ignác berlini tevékenységére vonatkozó tények s a kézi-könyvekbe, tudományos művekbe is átvett téves adatok helyesbítése.

7. Az értekezés foglalkozik némely nyugatos kétnyelvűsége és magyartalanságai közti összefüggéssel. Arra az eredményre jut, hogy a kívülről (Horváth János) és a nyugatosság két iránya közti belső viszálkodásban is emlegetett magyartalanság és nyugatos-modorosság egy-egy eleme német hatásra vezethető vissza. Nem egyéb tehát, mint germanizmus. Az értekezés a régi, szenvedéylemekkel átszótt vita témájának – a németes kötődés vizsgálata kapcsán – szenttelen és tárgyias elemzését adja.

8. Az értekezés gyakorlati hasznossága közösségi önismeretünk gyarapítása: a századelőn, amikor a zárt értékrendszerű magyarságban feltámadt az értékek revíziója és az eszmények újrafogalmazása iránti igény. Ennek a korszaknak jellemző törekvése volt, hogy kapcsolatba lépjen más értékrendszerekkel, idegen kultúrákkal és egy-egy vonásukban másolja őket. A kapcsolat- és hatáskutató vizsgálódásnak ezért itt fokozott jogosultsága van.

Ebben a megméretkezésben és váltásban kényszerű kiszorítottságából, szellemi és ideológiai hajlandóságából, nyelvi és kulturális ismereteiből közvetkezően hangsúlyozott szerepet kapott Magyarországon több zsidó származású író, irodalmár, szerkesztő. „Minden későbbi „urbánus”-„népi” el-lentétnek...valahol itt a forrása” – írta Király István. Az értekezés ezzel a tisztázó gonddal fordul témája felé: nem hallgatja el a Janus-arcúságra készítő okokat, de a progressziós szellemi szolgálat jelentőségét is hangsúlyozza.

A tanulmánycím az Ady-fémjelezte nyugatosság megerősödését jelöli. Minden, ami benne jövő program, a korábbi jungungarnizmusnak nem el-lentéte, hanem az absztrakt és ezért el-eltévelyedő újkeresésnek társadalmi töltete, konkrétsága a „kései keletiség”: egy nyugatosságot tartalmazó sajátos kelet-európai hely- és öntudat születése.

IV.

A szerzőnek az értekezés témájával kapcsolatos munkái:

- Zwischen Literatur und Politik.
A Humboldt-egyetem Ungarische Literatur Projekt-je keretében. 1978
Berlin. (megjelenés előtt)
- A „Jung-Ungarn” című folyóirat és a századelő német-magyar kulturális kapcsolatai.
Nyelvpedagógiai Írások (2) MKKE Nyelvi Intézete. (megjelenés előtt)
- Berlin 1974. december. – Élet és irodalom, 1975. január 11.
- Berliini emlékkönyv. – Élet és irodalom, 1977. április 9.
- Az erdélyi költők első antológiája. Voggenreiter Verlag, Berlin.
Forrás, 1980. 10. 56 – 63.l.
- Nehéz-e a magyar nyelv németeknek?
Nyelvpedagógiai írások (1) MKKE Nyelvi Intézete, 374 – 380.l.
- Önismeret: erdélyi magyarok, szászok.
Élet és irodalom, 1981. január 10.
- Berliini anziktok. – Kozmosz (megjelenés előtt)
- Tudomány – anyanyelv – nemzetiség.
Tiszatáj 1975. 9. 102 – 105. l.
- Balázs beszélni tanul. Jegyzetek a nyelv születéséről.
Minerva Könyvkiadó, 1980
- Az anyanyelv dicsérete. – Forrás, 1979. 8. 49 – 58. l.
- Népek között. Sorozat a kétnyelvűségről – kétkultúrájúságról. 1978 óta,
Magyar Rádió
- Ungarische Kulturbriefe.
1978 óta kéthavonta, Berliner Rundfunk, NDK.